

Kuva: Turun Sanomat/ Marttiina Sairanen.

Kalevi Wiik 1932–2015

Turun yliopiston fonetiikan emeritusprofessori Kalevi Wiik kuoli 12. syyskuuta 2015 syntymäkaupungissaan Turussa 83-vuotiaana. Hän syntyi 2. elokuuta 1932. Viime vuosinaan hän poti sydämen vajaatoimintaa.

Kalevi Wiik pääsi ylioppilaaksi Turun lyseosta vuonna 1952 ja ryhtyi heti opiskelemaan Turun yliopistossa. Hän valmistui filosofian kandidaatiksi vuonna 1955 pääaineenaan englantilainen filologia. Eriytyisen tärkeäksi etapiksi hänen ammatillisella urallaan osoittautuivat fonetiikan opinnot University of Michiganissä (Ann Arbor), missä hän suoritti Master of Arts -tutkinnon vuonna 1958 tärkeimpänä opettajanaan Kenneth L. Pike (1912–2000), yksi fonetiikan klassisista hahmoista. Samana vuonna Wiik suoritti myös englannin kielen opetusharjoittelun Turun Normaalilyseossa. Tällöin hän omaksui taitoja, jotka monin tavoin hyödyttivät hänen myöhempää yliopistollista opetustointaan. Filosofian lisensiaatin tutkinnon (pääaineena edelleen englantilainen filologia, sivuaineena fonetiikka) Wiik

kan opinnot University of Michiganissä (Ann Arbor), missä hän suoritti Master of Arts -tutkinnon vuonna 1958 tärkeimpänä opettajanaan Kenneth L. Pike (1912–2000), yksi fonetiikan klassisista hahmoista. Samana vuonna Wiik suoritti myös englannin kielen opetusharjoittelun Turun Normaalilyseossa. Tällöin hän omaksui taitoja, jotka monin tavoin hyödyttivät hänen myöhempää yliopistollista opetustointaan. Filosofian lisensiaatin tutkinnon (pääaineena edelleen englantilainen filologia, sivuaineena fonetiikka) Wiik

suoritti Turun yliopistossa vuonna 1960, missä hän myös väitteli filosofian tohtoriksi 1965. Vastaväittäjänä toimi professori Bertil Malmberg Lundin yliopistosta.

Ammatillisen työpanoksensa Wiik antoi suurimmaksi osaksi Turun yliopistolle. Hän toimi siellä fonetiikan assistenttina ja lehtorina vuosina 1959–1966 sekä professorina 1968–1997; osan tuosta ajasta hän oli myös englannin kielen virkaa toimitavana apulaisprofessorina. Wiik hoiti ensimmäisenä Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen professuuria 1966–1968. Tuohon aikaan hän oli Suomessa ainoa lingvistikis-foneettisesti suuntautunut nuori tohtori. Joensuun yliopiston fonetiikan ja kielitieteen dosenttina hän oli vuosina 1979–1997. Hänen tärkein ulkomainen toimikautensa oli lingvistiikan vierailevana professorina University of Texasissa (Austin) vuonna 1973.

Kalevi Wiikin vaikuttavin tieteellinen kontribuutio on hänen vuonna 1965 valmistunut väitöskirjansa *Finnish and English vowels: A comparison with special reference to the learning problems met by native speakers of Finnish learning English*. Siinä Wiik kuvasi ensimmäisenä suomen yleiskielen fonologisen järjestelmän kokonaisvaltaisesti argumentoiden struktuurallisen fonologian mukaisesti. Tärkeänä innoittajana oli Piken klassinen teos *Phonemics*. Wiik analysoi suomen vokaalien allofonit sonagrammimittauksin (tämänkin ensimmäisenä) ja osoitti, miten ne interferoivat suomenkielisten englanninpuhujien vokaalituotoksiin. Vastaavat fonologis-foneettiset analyysit Wiik teki myös englannin vokaaleista. Vaikka foneettisten mittausten eräät periaatteet jäivätkin epäselviksi, väitöskirja on toiminut kontrastiivisessa kielitieteessä hyvänä esimerkkinä siitä, kuinka fonologisen analyysin ennustamia oppimisvaikeuksia voi testata ja (parhaassa tapauksessa) vahvistaa kokeellisesti mittaamalla.

Finnish and English vowels oli ensimmäinen Suomessa julkaistu kielitieteel-

linen tutkielma, jossa lähtökohtaisesti ja täysimittaisesti sovelletaan strukturalistista teoriaa. Teos on myös Wiikin tuotannossa vaikuttavuudeltaan omaa luokkaansa. *Publish and Perishin* mukaan (luettu 12.5.2016) väitöskirjaan on viitattu 174 kertaa – kolme kertaa useammin kuin Wiikin toiseksi siteeratuimpaan teokseen, oppikirjaan *Fonetiikan perusteet* (1981). Vain harva oppinnäyte ylittää tällaiseen vaikuttavuuteen.

Tämän jälkeen Wiik siirtyi yleisempiin tutkimusaiheisiin. Teoksessaan *Suomen kielen morfofonemiikkaa* (1968) hän toi generatiivisen fonologian suomalaiseen kielitieteeseen. Tästä keskusteltiin laajalti pitkin 1970-lukua. Keskustelun teoreettisesti merkittävin osa oli Wiikin ja Terho Itkosen *Virittäjässä* käymä keskustelu siitä, ovatko ääntenmuutokset vähittäisiä vai harppauksellisia. Parisenkymmentä vuotta myöhemmin Wiik palasi morfofonemiikkaan julkaistessaan kolmiosaisen omakustannesarjan *Suomen kielen morfofonologian historia 1–3* (1989–1991).

Vuonna 1965 ilmestyi Noam Chomskyn *Aspects of the theory of syntax*. Wiik tutustui hetimiten teokseen, ja se vaikutti hänen opetukseensa jo vuonna 1966. Wiik tuli siten Paavo Siron ohessa tuoneeksi generatiivisen syntaksin Suomeen. Generatiivisuus erityisesti generatiivisen semantiikan muodossa vaikutti voimakkaasti Wiikin 1970-luvun julkaisuihin. Paras esimerkki tästä teoreettisesta lähestymistavasta on artikkeli ”Suomen tempusten etä- ja syvärakenteet” (*Virittäjä* 1976).

Varsinaisesti foneettisia aiheita Wiik ei väitöskirjan jälkeen käsitellyt kovinkaan runsaasti. Merkittävimpiä ovat suomen murteiden ja erityisesti niiden kvantiteetti- ja muita prosodisia suhteita käsittelevät kymmenkunta lyhyehköä artikkelia. Tästä aihepiiristä Wiikin mielenkiinto alkoi suuntautua laajemminkin dialektologiaan, josta tuli hänelle keskeinen tutkimuskohde. Pitkällisen työn tuloksina

ilmestyivät ensin 2004 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kustantamana *Suomen murteet: Kvantitatiivinen tutkimus* ja pari vuotta myöhemmin omakustanteina laajat *Suomen murteiden kartasto* (2006) ja *Sano se murteella: Minkälaisia suomien murteet ovat ja missä niitä puhutaan* (2006). Kaksi jälkimmäistä teosta oli Wiikille ominaiseen tapaan tarkoitettu laajemmalle kuin pelkälle tutkijayhteisölle, vastauksiksi ”murrebuumille”, eivätkä ne kaikilta osiltaan olleet tiukan tieteellisiä. Tärkeinä lähteinään ja innoittajinaan Wiik mainitsi usein Lauri Kettusen klassiset murrekartat.

Murreharrastus ja kiinnostus kansanperinteeseenkin ilmenivät Wiikillä vahvana Turun seudun murretietouden välittämisessä suurelle yleisölle. Vuosien 1992 ja 2010 välillä hän kirjoitti *Turun Sanomiin* kymmenittäin ”alakertoja” ja kolumneja murteista, lainasanoista ja alkuperäksymyksistä. Tämän tuotannon hedelmiä ovat sellaiset omakustannekirjaset kuin *Tämmöttös: Turun murteen kielioppi ja harjoituskirja* (1997) ja *Turu mukulatte leikei* (2004).

Wiikillä oli vuosikymmenten ajan hyvät suhteet virolaisiin kielentutkijoihin. Hän tutkikin viron kieltä (esim. *Viron vokaalisointu* 1988), ja hänen oppikirjojaan käännettiin viroksi. Näin Wiik itse kuvasi Viron harrastustaan, joka käytännössä tarkoitti lukemattomia Viron matkoja lahjoineen ja lahjoituksineen:

Kylmän sodan aikana pelkäsin virolaisten puolesta. Uskoin, että kulttuuri on yksi tärkeä tekijä, joka pitää kansan ja kielen hengissä. Ryhdyin suunnitelmallisesti omalta pieneltä osaltani auttamaan virolaisia. Ajatukseni oli omalla viro-harrastuksellani osoittaa virolaisille, että heidän kulttuurinsa ja kielensä on niin arvokas ja kiinnostava, että sen tutkimusta kannattaa kaikin voimin jatkaa. Uskon monen virolaisen ymmärtäneen tarkoi-

tukseni, vaikka he eivät aina voineet varauksetta minuun suhtautua; pidettiin minua Neuvostoliittoa lähellä olevissa piireissä sentään ”CIA:n agenttina”, jonka pelättiin saavan ohjeensa USA:sta.¹

Melkein 20 vuoden ajan Wiik oli kiinnostunut Euroopan kielten ja väestöjen alkuperä-, sukulaisuus- ja kontaktikysymyksistä. Fokus oli silti koko ajan suomessa ja uralilaisissa kielissä. Wiikin hypoteesit saivat aikaan laajan ja kriittisen keskustelun paitsi käsitellyistä aiheista myös hänen metodologiansa ja tutkimusetiikkansakin perusteista. Ensimmäisen kerran Wiik käsitteli aihetta vuonna 1989 omakustanteessaan *Ikivanha kuuntelutesti: Ääntäjinä kantagermaanit, kuuntelijoina kantasuomalaiset*. Hän loi hypoteesin, että monet kantagermaanin keskeiset äänne muutokset olisivat johtuneet kantasuomalaisten kielikontaktitilanteessa murtaen puhumasta germaanista, mikä olisi aikaa myöden johtanut kantasuomalaiseen substraattiin kantagermaanissa. Wiikin omin sanoin (s. 55): ”Olen työntänyt virhelähteiden pelon taka-alalle ja sallinut ’hullunrohkeat’ johtopäätökset.”

Tiedeyhteisö ei suostunut hyväksymään Wiikin hypoteeseja. Samoin kävi Suomessa Wiikin alkuperätutkimuksille. Tästä aihepiiristä hän kirjoitti useita laajoja teoksia: *Eurooppalaisten juuret* (Atena Kustannus Oy 2002), *Suomalaisten juuret* (Atena Kustannus Oy 2004), *Mistä suomalaiset ovat tulleet?* (Pilot-kustannus Oy 2007) ja *The roots of European men: A study based on Y-chromosome DNA* (omakustanne 2009). Hän yritti lingvistiikkaa, genetiikkaa ja arkeologiaa hyväksi käyttäen osoittaa esimerkiksi, että kanta-uralilaisia olisi ollut niinkin kaukana län-

1. http://www.wiik.fi/kalevi/index.php?option=com_content&view=article&id=7&Itemid=8

nessä kuin Brittein saarilla ja niinkin varhain kuin 10 000 vuotta sitten. Suomesta nämä metodit ja ajatukset eivät ole saaneet vastakaikua, mutta kylläkin jonkin verran Virosta ja Liettuasta. *Eurooppalaisten juuret* käännettiin liettuaiksi 2010. Wiik on itse kotisivullaan (päivitetty viimeksi niinkin myöhään kuin 20.5.2010, luettu 14.5.2016, s. v. ”Ajattelutapa ja oppisisät”²) kuvannut ajattelutapaansa ja tutkijanotettaan muun muassa näin:

Wiikin ajattelutapaan on vaikuttanut enemmän kuin mikään muu asia se, että tieteellinen ajattelu (muukin kuin kielentutkimusta koskeva) perustuu viime kädessä ekonomiaan (taloudellisuuteen/yksinkertaisuuteen) eli siihen, että vaihtoehtoisista ratkaisuista paras on se, jossa asiat esitetään yksinkertaisimmin.

Toisena kriteerinä kuuluu tämän tyyppiseen ajatteluun kuitenkin myös eleganssin (kauneuden) kriteeri eli se, että yhtä taloudellisista ratkaisuista paras on se, joka on ”elegantein”.

Wiikin ajattelulle tyypillisiä ovat laajat kokonaisuudet, eli yksityiskohdat nähdään aina kokonaisten systeemien osina. Tämä periaate on monissa tapauksissa seuraus kokonaisekonomiaan pyrkimisestä eli siitä, että ei pyritä vain yksityistapausten taloudellisuuteen vaan huomioon otetaan kaikki yksityiskohdat eli koko systeemi. Systeemissä symmetrialla on tärkeä osuus.

Tämä credo kävi alusta asti selväksi myös Wiikin opetuksessa, kuten muistamme kaikki me, jotka 1960-luvulla kuuntelimme hänen luentojaan. Wiikin vaikutus oppilaisiin oli vahva. Hänen luentonsa olivat aina hyvin valmisteltuja pedagogisia kokonaisuuksia, joihin kuuluivat myös kulloistakin teoriaa tai sen osaa valaisevat harjoitustehtävät. Hänen vaikutuksensa Suomen kielitieteeseen oli suurimmillaan vuosina 1966–1975, suurten ikäluokkien tullessa yliopistoihin ja monenlaisen teoreettisen ja yhteiskunnallisen turbulenssin alkaessa.

Wiikin panos kielitieteen infrastruktuurin ajan tasalle saattamisessa oli tuolloin huomattava. Vuonna 1970 hän oli Turussa Nils Erik Enkvistin kanssa perustamassa Suomen soveltavan kielitieteen yhdistystä AFinLaa. Wiik käynnisti Turussa vuotuiset Fonetiikan päivät vuonna 1971 ja yhdessä Paavo Siron kanssa Kielitieteen päivät vuonna 1972 (alun perin nimellä Lauseopin ja semantiikan päivät). Kun Suomen kielitieteellinen yhdistys perustettiin vuonna 1977, valittiin Wiik yhdistyksen ensimmäiseksi puheenjohtajaksi. Tässä tehtävässä hän toimi vuoteen 1981.

Professori Kalevi Wiik kutsuttiin Suomalaisen Tiedeakatemian jäseneksi vuonna 1980. Tarton yliopiston kunnia-tohtoriksi hänet promovotiin vuonna 1991. Vuonna 1992 hän sai Alfred Korde-linin säätiön tieteen tunnustuspalkinnon. Wiikin Viroon liittyvistä ansioista presidentti Lennart Meri soi hänelle vuonna 1992 Maarjamaa Risti teenetemärkin komentajan kunniamerkin.

2. http://www.wiik.fi/kalevi/index.php?option=com_content&view=article&id=5&Itemid=6.

FRED KARLSSON
etunimi.sukunimi@helsinki.fi